

УДК 34.03

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.5>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

LEGAL BASES OF LEGAL RESPONSIBILITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Якимчук Н.Я.,

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри фінансового права
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
<https://orcid.org/0000-0002-4848-2323>

В статті досліджено питання правових засад юридичної відповідальності територіальних громад як окремих суб'єктів права та правовідносин. Висвітлено підходи в науці на питання відмежування територіальних громад як окремих суб'єктів юридичної відповідальності від органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, які діють від імені таких територіальних громад, проте є самостійними учасниками правовідносин. Наголошено, що є гостра потреба узгодження положень різних законів з цією метою. Висвітлено питання конституційно-правових засад правового статусу територіальних громад як власників, як учасників цивільних та господарських правовідносин, засад їх цивільно-правової відповідальності, особливості якої обумовлені їх публічно-правовим статусом. Висвітлено питання публічної (муніципальної) відповідальності територіальних громад і особливо зупинено увагу на питаннях бюджетно-правової відповідальності територіальних громад, до об'єкту власності яких – коштів місцевого бюджету може бути застосовано заходи впливу в формі повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі нецільового використання коштів субвенції, а також в формі безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів в разі якщо мало місце здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до БК України мають проводитися з іншого бюджету. Наголошено, що важливим аспектом, який потребує детального наукового аналізу є також питання визнання територіальних громад міст, суб'єктами відповідальності перед міжнародними фінансовими організаціями в результаті взяття ними бюджетних запозичень у формі кредитів. Питання державного імунітету в таких відносинах (в тому числі обмеженого) є предметом регулювання вітчизняного та міжнародного права, проте імунітет територіальних громад – новий напрямок досліджень. Так само сьогодні обговорюються питання та в окремих державах знайшло правове закріплення питання банкрутства територіальних громад, якому як негативно-

му з усіх сторін правовому явищу слід запобігти в Україні завчасно.

Ключові слова: юридична відповідальність територіальних громад, суб'єкти юридичної відповідальності, відповідальність місцевого самоврядування

The article investigates the issue of legal principles of legal responsibility of territorial communities as individual subjects of law and legal relations. The approaches in science on issues of separating territorial communities as separate legal entities from local self-government bodies and their officials acting on behalf of such territorial communities are highlighted. It is emphasized that there is an urgent need to coordinate the provisions of various laws for this purpose. The issue of constitutional and legal principles of the legal status of territorial communities as owners as participants in civil and economic legal relations, the principles of their civil liability, the features of which are due to their public-legal status, are highlighted. The issues of public (municipal) responsibility of territorial communities are highlighted and especially attention to the issues of budget-legal responsibility of territorial communities, the objects of the property of the local budget may be applied to the measures of influence in the form of returning budget funds to the relevant budget in case of non-targeted use of funds Subviations, as well as in the form of an unconditional removal of funds from local budgets, if there was a place of expenditure, local budget lending, which in accordance with the Budget Code of Ukraine should be held from another budget. It is emphasized that an important aspect requiring detailed scientific analysis is also the issue of recognizing territorial communities of cities, subjects of responsibility to international financial organizations as a result of collecting budget borrowings in the form of loans. The issue of state immunity in such relations (including limited) is the subject of regulation of domestic and international law, but the immunity of territorial communities is a new di-

rection of research. Also, today the issues discussed and in certain states have found a legal consolidation of the bankruptcy of territorial communities, which, as a negative of all sides of the legal phenomenon, should be prevented in Ukraine.

Key words: legal liability of territorial communities, entities of legal liability, liability of local self-government

Постановка проблеми. Важливою характеристикою спроможної територіальної громади, в тому числі об'єднаної, як суб'єкта правовідносин є її здатність самостійно відповідати за наслідки дій, які вчиняються органами місцевого самоврядування та посадовими особами, що діють від її імені.

В законодавстві України вже близько п'яти років відбуваються зміни, спрямовані на посилення правового статусу територіальних громад, децентралізацію публічної влади, повноважень та посилення фінансової основи місцевого самоврядування, які загалом сприяють утвердженню принципів місцевого самоврядування та набуттю територіальними громадами належних рис правосуб'єктності. Це стало причиною появи великої кількості досліджень, присвячених питанням місцевого самоврядування, правової природи територіальних громад та їх об'єднань, а також правосуб'єктності органів місцевого самоврядування. Дослідники наголошують на необхідності усунення правових колізій, що виникли із впровадженням реформи децентралізації влади та оновлення законодавства про місцеве самоврядування і про службу в органах місцевого самоврядування.

Аналіз наукових публікацій. Функціонування інституту відповідальності суб'єктів місцевого самоврядування України та зарубіжних країн розглянуто в працях вітчизняних та закордонних науковців, таких як М. Баймуратова, В. Бакуменко, Ю. Бальція, В. Батанова, Д. Бермана, Н. Бонні, В. Борденюка, В. Виноградова, П. Ворони, Н. Гнидюка, І. Дробуша, М. Доннелі, І. Дробота, В. Євдокимова, Т. Іванова, В. Кампа, А. Коваленка, Д. Кійовські, М. Краснова, В. Куйбіди, Ю. Куца, О. Лиски, В. Мамонової, Ю. Молодожена, В. Наконечного, Ю. Ольховського, Я. Радбона, М. Рикавек-Пахвіцевіча, О. Первомайського, В. Погорілка, М. Пухтинського, Дж. Роббінз, О. Саханя, Я. Старцева, М. Черногора, О. Фрицького, В. Федоренка, В. Шаповала та інших. Проте питання деліктоздатності та юридичної відповідальності територіальних громад, в тому числі в разі створення об'єднаної територіальної громади, залишаються у великій мірі поза увагою дослідників, в той час як питання відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб отримало певну увагу науковців.

Окремі дослідження, зокрема О.Первомайського, торкалися питань цивільно-правової

відповідальності територіальних громад [1], а питання муніципальної відповідальності територіальних громад піднімав ряд дослідників, серед яких слід відмітити В.Шаповала [2]. Проте окремі вчені, зокрема Р.Панчишин, стверджують, що територіальні громади та об'єднані територіальні громади фактично не можуть бути суб'єктом юридичної відповідальності у ретроспективному значенні [3. с. 23]. Б. Бекінг вважає, що орган місцевого самоврядування має статус юридичної особи, який є самостійним суб'єктом муніципальних правовідносин, що «виключає відповідальність територіальної громади за дії органу місцевого самоврядування» [3]. Проте, вважаємо слід чітко відмежовувати юридичну відповідальність органу місцевого самоврядування за дії владного характеру і його юридичну відповідальність як однойменної юридичної особи, яка є стороною господарських, цивільних та трудових правовідносин. А тим більше слід розмежовувати таких суб'єктів права як територіальна громада та органи місцевого самоврядування, які діють від її імені. І якщо територіальні громади визнаються суб'єктами права як приватного, так і публічного, то і деліктоздатність є елементом їх правосуб'єктності, а засади їх правової відповідальності є складовою їх правового статусу.

Відповідно **метою статті** є аналіз питань юридичної відповідальності територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичної відповідальності територіальних громад передусім пов'язані з їх статусом власника та учасника цивільних правовідносин. Так, питання, пов'язані з визнанням територіальних громад власниками, що володіють об'єктами власності як безпосередньо, так і в особі органів місцевого самоврядування. Питання матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування також є предметом дослідження ряду науковців, проте практично залишаються поза увагою питання юридичної відповідальності територіальних громад, які виступають одночасно і як суб'єкти власності стосовно об'єктів комунальної власності, і як публічно-правові утворення – спільноти, до яких відповідно до ст. 140 Конституції України належать жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, які наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [6].

В Конституції України закріплено, зокрема наступне: 1) місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (ст. 140), які на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19), приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144); 2) рухоме і нерухоме майно,

доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси є об'єктами власності у власності територіальних громад (ст. 142); 3) витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою (ст. 142) [6]. Вказані положення Основного закону, які мають пряму дію, окреслюють засади як приватно-правового, так і публічно-правового статусу територіальних громад. Невід'ємним елементом правового статусу є засади правої відповідальності, як прояву кореспондуючого права (повноваженням) територіальних громад їх обов'язку дотримуватися Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність таких громад, а також створених ними органів місцевого самоврядування.

В ст. 318 ЦК України в розвиток вказаних положень закріплено, що суб'єктами права власності в Україні є Український народ та інші учасники цивільних відносин, такі як держава Україна, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права, визначені статтею 2 ЦК України. Держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади у випадках та в порядку, встановленому законодавством, можуть створювати юридичні особи публічного права (відповідно-державні і комунальні підприємства, навчальні заклади тощо). Крім того, вони можуть створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо) чи брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом (статті 167-169 ЦК України) [7] і, відповідно як засновники (учасники) таких юридичних осіб, несуть відповідальність за результати їх функціонування.

Невід'ємним елементом правового статусу є засади правової відповідальності, як прояву кореспондуючого правам (повноваженням) територіальних громад їх обов'язку дотримуватися Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність таких публічних утворень, а також створених ними органів місцевого самоврядування.

Слід відмітити, що в законодавстві відсутній термін «відповідальність територіальних громад», в той час як стосовно іншого публічно-правового утворення – держави поняття «відповідальність держави» широко вживається як в законодавстві, так і в наукових працях та інших публікаціях. Так, як публічний власник, який в особі органів місцевого самоврядування володіє та користується об'єктами власності та вступає в господарського характеру відносини, територіальна громада виступає суб'єктом відповідальності, що впливає із загальних положень Конституції України: 1) використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (ст. 41);

2) власність зобов'язує; власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (ст. 13); усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ст. 13) [6] та інші.

В ст. 176 ЦК України чітко закріплено, що: 1) держава не відповідає за зобов'язаннями Автономної Республіки Крим і територіальних громад; 2) Автономна Республіка Крим не відповідає за зобов'язаннями держави і територіальних громад; 3) територіальна громада не відповідає за зобов'язаннями держави, Автономної Республіки Крим та інших територіальних громад [7]. Щодо територіальних громад в ст. 175 ЦК України міститься важлива норма: «територіальні громади відповідають за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення» [7]. Однак, в законодавстві практично відсутнє відмежування тих зобов'язань, які виникають у територіальній громаді безпосередньо, від тих, що виникають у органів місцевого самоврядування, що діють від їх імені.

Окрім того, відповідно до ч. 8. ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «об'єкти права комунальної власності не можуть бути вилучені у територіальній громаді та передані іншим суб'єктам права власності без згоди безпосередньо територіальній громаді чи відповідного рішення ради або уповноваженого ним органу, за винятком випадків, передбачених законом» [8]. Оскільки останніх винятків законодавством не передбачено, О. Первомайський стверджує, що при застосуванні, наприклад, договору застави як засобу забезпечення виконання територіальною громадою своїх обов'язків за основним договором (банківського кредиту), банківська установа не зможе одержати задоволення своїх інтересів за рахунок вартості об'єкта застави, оскільки територіальна громада чи її органи не дадуть згоду на подібне відчуження комунального майна. Вказаний дослідник також відстоює позицію, згідно з якою «територіальна громада є самостійним суб'єктом цивільно-правової відповідальності, для покладення якої на територіальну громаду потрібні наявність традиційних умов і підстави такого виду відповідальності, а також обґрунтовано доводить, що «специфіка територіальній громаді як учасника цивільно-правових відносин зумовлює ту обставину, що до неї не можуть бути застосовані у повному обсязі приватно- та публічно-правові механізми, які б дали додаткові можливості реалізації принципу повного відшкодування і захисту інтересів потерпілого» [1, с. 14].

Зважаючи на те, що територіальні громади є особливими учасниками цивільних відносин, специфіка яких обумовлена їх публічно-правовою природою, чинний Кодекс України з процедур банкрутства не застосовується відносно територіальній громаді як самостійного учасни-

ка цивільних правовідносин, оскільки цей законодавчий акт застосовується для відновлення платоспроможності чи його банкрутства лише суб'єктів підприємницької діяльності [9], яким не виступає територіальна громада. Тобто, на користь та в інтересах кредитора (потерпілого) на територіальну громаду як боржника (деліквента) не можуть бути покладені майнові обтяження, які призведуть до банкрутства та знищення дійового механізму місцевого самоврядування, шляхом позбавлення його майнового і фінансового підґрунтя [1, с. 16]

Прикладом безпосередніх зобов'язань територіальних громад є також зобов'язання, що впливають за результатами взяття місцевих записок (розміщення облигацій місцевої позики, взяття місцевого кредиту), одержання місцевої позики чи надання місцевої гарантії, процесуальний аспект виникнення яких врегульований Бюджетним кодексом України, і в зв'язку із виникненням яких виникає місцевий борг як окремий вид публічного боргу, за яким відповідальним суб'єктом за виконання боргових зобов'язань виступатиме безпосередньо територіальна громада. Зокрема, відповідно до п. 35 ч. 2 ст. 2 БК України місцевий борг визначається як «місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим, обласної ради чи міської територіальної громади з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого записки» [10].

Цивільно-правова відповідальність також виникає в разі делікту, стосовно тих деліктів, які виникли на рівні держави чи місцевого самоврядування. Так, в ст. 56 Конституції України закріплено: «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [6]. Відзначимо, що в одному випадку суб'єктом відповідальності визначено державу, а не органи державної влади, а другому – коли зайшла мова про рівень місцевого самоврядування, суб'єктом відповідальності названо не територіальну громаду, що було б логічно, а органи місцевого самоврядування... Вказана норма Конституції отримала розвиток та закріплення в ЦК України, зокрема в статтях 1173-1175, де також йдеться про те, що шкода відшкодовується «органом місцевого самоврядування» [7], в той час, як власником коштів місцевого бюджету, за рахунок яких здійснюється таке відшкодування, відповідно до ст. 142 Конституції України є територіальна громада [6].

Наведемо інше положення, щоправда воно вже стосується не територіальних громад, а ін-

шого публічно-правового утворення – Автономної Республіки Крим. Так, відповідно до ст. 152 Конституції України «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку» [6]. Також слід відмітити, що «з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності» (ст. 137 Конституції України) [6]. Отже, в разі визнання нормативно-правового акту, прийнятого Верховною Радою Автономної Республіки Крим, неконституційним, шкода, завдана таким документом відшкодовуватиметься державою, що дає можливість ставити під сумнів повну відповідність Конституції України статті 1175 ЦК України, де закріплено, що «Шкода, завдана фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів».

Повертаючись до питання територіальних громад, вважаємо за необхідне звернути увагу той аспект, що до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст [11]. Новоутворена об'єднана територіальна громада набуває положення єдиного владного суб'єкта – первинної ланки місцевого самоврядування, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 8 вказаного Закону «Об'єднана територіальна громада є правонаступником всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою» [11], проте ця теза не отримала свого розвитку в законодавстві, що викликає необхідність внесення змін до ряду законів. Вона також є важливим напрямом дослідження широкого кола питань щодо засад відповідальності об'єднаної територіальної громади.

Відповідно до ч. 4 ст. 8 вказаного Закону «Юридична особа – сільська, селищна, міська рада, розміщена в адміністративному центрі об'єднаної територіальної громади, є правонаступником прав та обов'язків всіх юридичних осіб – сільських, селищних, міських рад, обраних територіальними громадами, що об'єдналися, з

дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною об'єднаною територіальною громадою» [11]. В свою чергу, згідно з ч. 5 ст. 8 Закону «Юридична особа – виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради, розміщеної в адміністративному центрі об'єднаної територіальної громади, є правонаступником прав та обов'язків всіх юридичних осіб – виконавчих комітетів відповідних сільських, селищних, міських рад територіальних громад, що об'єдналися, з дня затвердження сільською, селищною, міською радою, обраною об'єднаною територіальною громадою, персонального складу її виконавчого комітету.» [11].

Дослідники відзначають, що через відсутність чіткості в законодавстві у питанні про те, який із суб'єктом має бути зареєстрований як суб'єкт власності на майно, що перебуває в комунальній власності – територіальна громада (об'єднана територіальна громада) чи міська, сільська чи селищна рада, на практиці існує неоднакова практика такої реєстрації.

Однак, якщо вести мову про засади публічно-правової відповідальності територіальних громад, слід зазначити, що вони природно не є суб'єктами ні кримінальної, ні адміністративної відповідальності, проте, є підстави вважати їх суб'єктами конституційно-правової (муніципальної) та бюджетно-правової відповідальності.

Зокрема, на думку В.Д. Шаповала, «практичне значення відповідальності у місцевому самоврядуванні полягає у тому, що разом з визнанням свободи дій (правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування) держава в певному сенсі дистанціюється від наслідків, які є результатом самостійних самоврядних дій територіальних громад», а конструкцію «під власну відповідальність» він пропонує розуміти як «самовідповідальність у тому сенсі, що заплановані і здійснювані рішення та дії місцевого самоврядування повинні спиратися тільки або переважно на власні ресурси, матеріальні та інші засоби» [2, с. 73].

Вважаємо, що можна стверджувати, що територіальні громади є суб'єктами бюджетно-правової відповідальності, зважаючи на наступне: 1) так, «якщо у процесі погашення місцевого боргу та платежів з його обслуговування, обумовлених договором між кредитором та позичальником, порушується графік погашення з вини позичальника, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, відповідна міська рада не мають права здійснювати нові місцеві запозичення протягом п'яти наступних років» (ч. 7 ст. 74 БК України), де санкцією є позбавлення права на протязі п'яти років здійснювати нові місцеві запозичення; 2) якщо мало місце нецільове використання бюджетних коштів, що надійшли до місцевого бюджету у формі субвенції то санкцією є повернення бюджетних коштів до

відповідного бюджету (п. 5 ч. 1 ст. 117), що здійснюється за рахунок власних коштів місцевого бюджету, що належать на праві власності відповідній території громаді; 3) якщо мало місце здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до БК України мають проводитися з іншого бюджету до територіальної громади як власника коштів місцевих бюджетів застосовується як захід впливу (захід відповідальності) безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів (п. 7 ч. 1 ст. 117 БК України) [10]. Цей аспект є додатковою рисою відмінності між правовими статусами держави та територіальних громад.

На підставі аналізу муніципальної практики в закордонних країнах, В.П. Чурсін виявив наявність у територіальних спільнот значного потенціалу для функціонування у якості дієвої інстанції відповідальності [5, с. 7], в зв'язку з чим запропонував «закріпити в законодавстві форми забезпечення відповідальності органів місцевого самоврядування на основі запровадження інститутів громадського інспектора та уповноваженого з прав територіальної громади, які здійснюють моніторинг управлінських рішень органів місцевого самоврядування, якості надаваних ними послуг, процесу вирішення питань місцевого значення, задоволення потреб та інтересів територіальної громади» [5, с. 175-177].

Висновки. Отже, закріпленню в законодавстві правових засад відповідальності територіальних громад має передувати врегулювання належним шляхом їх правового статусу. В зв'язку з цим є гостра потреба узгодження положень різних законів в цій частині та чіткого відмежування інституту юридичної відповідальності територіальних громад (в тому числі об'єднаних) від інституту юридичної відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, що діють від імені територіальних громад. Важливим аспектом, який потребує детального наукового аналізу є також питання визнання територіальних громад міст, суб'єктами відповідальності перед міжнародними фінансовими організаціями в результаті взяття ними бюджетних запозичень у формі кредитів. Питання державного імунітету в таких відносинах (в тому числі обмеженого) є предметом регулювання вітчизняного та міжнародного права, проте імунітет територіальних громад – новий напрямок досліджень. Так сьогодні обговорюються питання та в окремих державах знайшло правове закріплення питання банкрутства територіальних громад, якому як негативному з усіх сторін правовому явищу слід запобігти в Україні завчасно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Первомайський О.О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.

2. Шаповал В.Д. Конституційно-правові підстави відповідальності представницьких органів та посадових осіб органів місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2013. № 6. с. 72-76.
3. Панчишин Р.І. Муніципально-правова відповідальність: поняття та особливості. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. 2018. Вип. 3-4. с. 22-27
4. Bekink B. The legal nature and general rights and duties of local government institutions. *University of Pretoria etd*. 2006. URL: <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/30097/08chapter8.pdf?sequence=9>.
5. Чурсін В.П. Форми забезпечення відповідальності органів місцевого самоврядування: дис. канд. з держ, управл. 25.00.04. Харків, 2012. 28 с.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
9. Кодекс України з процедур банкрутства 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
10. Бюджетний кодекс України 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
11. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>